

**ПЛЯШКИ ДЛЯ НАПОЇВ
ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ. З КИЄВА ТА КИЇВЩИНИ
З КОЛЕКЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ**

**BOTTLES FOR DRINKS OF THE SECOND HALF OF THE 19th – EARLY 20th CENTURIES FROM KYIV AND
KYIV REGION FROM THE COLLECTION OF THE NATIONAL MUSEUM OF THE HISTORY OF UKRAINE**

Анотація

У статті описані окремі аспекти індустріального виробництва на українських теренах, зокрема розвитку харчової промисловості Києва та Київщини, а також скляної промисловості Донбасу. Досліджено шляхи надходження пляшок для напоїв до колекції Національного музею історії України, визначено підприємства, що замовляли цю тару та заводи, на яких її виготовили.

Ключові слова: Національний музей історії України, формування колекції, промислова історія, пивоваріння, мінеральна вода, склозаводи, Київ, Біла Церква, Костянтинівка.

Abstract

The article describes some aspects of industry in Ukrainian territories, namely the development of food industry of Kyiv and Kyiv governorate as well as the glass industry of Donbas. The routes of the bottles for drinks to the collection of the National Museum of Ukrainian History are studied. The companies which ordered this packaging and factories producing it are defined.

Key words: The National Museum of the History of Ukraine, collection formation, industrial history, brewing, mineral water, glass factories, Kyiv, Bila Tserkva, Kostyantynivka.

Колекція Національного музею історії України (далі – НМІУ) налічує кілька сотень тисяч експонатів, зібраних протягом понад 120 років існування музею. Деякі з них відомі поціновувачам і дослідникам, інші лишаються “в тіні”. Саме тому хотілося б зосередити увагу на групі зберігання “Кераміка”, виділивши в ній підкатегорію скляних пляшок для напоїв, які мають стосунок до промислового виробництва на українських землях.

Впродовж другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Київ активно розвивався як індустріальний центр: з’являлися нові підприємства, збільшувалася кількість населення, розширювалася територія міста за рахунок приєднання до агломерації приміських поселень Шулявка, Деміївка, Совки. Такі ж процеси відбувалися й на Київщині: Бровари, Фастів, Біла Церква поступово ставали потужними економічними ядрами регіону.

Серед різних галузей промисловості важливе місце завжди посідало виробництво продуктів харчування та напоїв. Наприклад, у Києві та Київській губернії на 1884 р. працювало 52 борошномельних підприємства, 6 цукрорафінадних, 5 підприємств із виробництва штучних мінеральних вод, сельтерської і лимонадів, а також 26 пивоварних заводів¹.

Київські пивзаводи, крім назви, мали номер, наданий Губернським акцизним управлінням. Так, під № 1 значилося Товариство Київського пивоварного заводу (заснований 1873 р.; нині закритий Пивзавод на Подолі на вул. Кирилівській), під № 2 – завод Південно-Російського товариства пивоварних заводів (заснований 1859; колишній молокозавод № 1 на вул. Жилянській), під № 3 – завод Михайла Ріхерта (заснований 1850; колишній Київський завод солодових екстрактів на вул. Кирилівській), під № 4 – завод Якова Ріхерта (заснований 1884; нині – Київський завод шампанських вин на вул. Сирецькій), під № 5 – завод Марра (заснований 1846; нині – Київський вітамінний завод на вул. Копилівській), під № 9 – завод Карла Шульца (заснований 1865; колишній Пивзавод № 1 на вул. Голосіївській) та інші². Однак акцизні номери часто не збігалися зі старою нумерацією київських пивоварень.

Пивоварний завод Товариства Київського пивоварного заводу заснував цукрозаводчик та голова Київського біржового комітету Микола Хряков. Його партнерами по Товариству стали ревельський (галлінський) купець Карл Вейсе і брати-

1 Указатель фабрик и заводов Европейской России и Царства Польского. Сост. П. А. Орлов. – Санкт-Петербург, 1887. – С. 463–464, 523–533 / [Електронний ресурс]: [Интернет-сайт]Internetarchive. – Режим доступу: https://archive.org/details/libgen_00854234/page/n513/mode/2up (дата звернення: 17.02.2020). – Назва з екрана.

2 Ковалінський В. Київські мініатюри. – Книга III. – Київ, 2004. – С. 14–15.

швейцарці Габрієльта Фрідріх Енні. Під час будівництва на вул. Кирилівський, на території недіючого металургійного підприємства, підрядників спіткали технічні труднощі: через стрімкі підземні води Подолу неможливо було облаштувати льодовники (холодильні камери). Для розв'язання цих завдань із Петербурга запросили молодого і талановитого Володимира Ніколаєва – майбутнього головного архітектора Києва.

Завод запрацював у листопаді 1873 р. Його серцем була варильня, яку розмістили у двоповерховому будинку колишньої ливарні, а в нових приміщеннях – машинне відділення, солодовню, розливочну, льодовники тощо. Спочатку пивовари використовували воду з міського водогону, а згодом викопали власну криницю, вода якої була відмінної якості. Значну частину устаткування замовили на заводі компанії “Шкода” у Пльзені. Процес пивоваріння відбувався за найвищими європейськими стандартами, а напої, що розливалися тут, не поступалися кращим німецьким та чеським зразкам. Сорти пива називалися “баварське” (2-го сорту) та “чеське” (1-го сорту). Продавалося воно у фірмовому закладі на Хрещатику, а також в Одесі, Бердичеві, інших містах та на залізничних станціях. На початку ХХ ст. на пивоварному заводі Товариства працювало 100–150 робітників, продуктивність становила 600 тис. відер щороку, а продукція неодноразово отримувала нагороди (наприклад, золоту медаль Київської сільськогосподарської та промислової виставки 1897 р.)³. У радянський час завод націоналізували та перейменували на Київський пивзавод № 2. 2014 р. підприємство припинило роботу⁴.

Пляшку Товариства Київського пивоварного заводу (інв. № **К–2149**) до НМІУ у 1986 р. передали учні київської с/ш № 138 О. Васильєв та В. Недбась⁵: коричневе скло, краплевидна форма, h–19 см, d–5,4 см, місткість 1/40⁶, вінчик – під кришку-безкозирку. Рельєфний напис “ТОВАРИЩЕСТВО КІЕВСКАГО ПИВОВАРЕННАГО ЗАВОДА КІЕВЪ” – з одного боку, “ЗАСВИДѢТ. ПРАВИТЕЛЬСТ.” та вертикальне зображення діжки – з іншого⁷. На денці – клеймо “Бр. Б”⁸ (рис. 1–3).

Завод Південно-Російського товариства пивоварних заводів розташовувався на вулиці Жилианській, 47. Засновником його був купець і міський голова Києва (у 1884–1887) Іван Толлі, який у 1858 р. придбав земельну ділянку поблизу р. Либідь і за кілька років побудував тут горілчаний та пивний заводи. У 1872 р. пивзавод перекупив купець Йосип Бродський, який добре розумівся на цьому бізнесі, тож швидко примножив капітал. За описом, зробленим у грудні 1875 р., на садибній ділянці у Києві знаходилися: триповерховий житловий будинок на 38 вікон, одноповерховий горілчаний завод, двоповерховий кам'яний пивоварний завод, двоповерховий вугільний млин, п'ятиповерхова кам'яна будівля із сушильною, солодовнею та складськими приміщеннями, двоповерховий дерев'яний льодовник тощо⁹.

Після смерті Й. Бродського його спадкоємці у 1896 р. об'єднали пивоварні, якими він володів у Києві, Одесі та Миколаєві, у Південно-Російське акціонерне товариство пивоварних заводів, залучивши до справи свого родича, Лазаря Бродського, і Володимира Толлі – сина засновника київського заводу. У 1913 р. на пивзаводі № 2 працював 41 робітник і було вироблено пива на 148 тис. рублів. Проте наступного року, з початком Першої світової війни, продаж алкогольних напоїв та пива заборонили, а завод перейшов на випуск безалкогольної продукції¹⁰. Згодом доля заводу склалася так. У 1917–1920 рр. він отримав нового власника і назву – “Пивзавод І. Б. Авербух”, у 1930–2007 рр. тут працював Київський молокозавод № 1. Нині приміщення знесені, ділянка віддана під забудову¹¹.

Пляшку заводу Південно-Російського товариства (**К–1606**) привіз із м. Петропавловська (Казахстан) С. Кавицький та подарував своїй сестрі – киянці Н. Кавицькій, яка у 1968 р. передала цю річ до НМІУ¹²: темно-зелене скло, конусоподібна форма, h–34 см, d–7 см, місткість 1/20¹³, вінчик – під кришку-безкозирку. На тулубі – рельєфний напис “КІЕВСКІЙ ПИВОВАРЕН. ЗАВОДЪ ЮЖНО-РУССКАГО АКЦ. О ВА ПИВОВ. ЗАВОДА КІЕВЪ” та зображення аверсу / реверсу трьох нагородних медалей “1882”, “1897”, “18<. >”¹⁴. На денці – клеймо “К. С. З. 20”¹⁵ (рис. 4, 5).

Першу приватну пивоварню в Києві у 1844 р. заснував колишній німецький купець Йоганн-Генріх Марр. Це було нелегкою справою, що забрала три роки. Заради мети Марру довелося стати підданим Російської імперії, купити обов'язкову ділянку, вступити до купецької гільдії, отримати безліч дозволів від будівельних та дорожніх комісій, звертатися до генерал-губернатора Д. Бібікова та міністра внутрішніх справ Л. Перовського, очікувати вирішення свого питання в канцелярії Санкт-Петербурга, а також змусити родича губернського прокурора відмовитися від претензій

3 Кальницький М. Последний из пивных могикиан / [Електронний ресурс]: [Інтернет-сайт] КП в Україні. – Режим доступу: <https://kr.ua/kiev/438376-poslednyi-uz-ruvnykh-mohukan> (дата звернення: 06.02.2020). – Назва з екрана.

4 Пивзавод на Подолі / [Електронний ресурс]: [Інтернет-сайт] Вікіпедія – вільна енциклопедія. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B8%D0%B2%D0%B7%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B4_%D0%BD%D0%B0_%D0%9F%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D0%BB (дата звернення: 06.02.2020). – Назва з екрана.

5 Інвентарна книга групи “Кераміка” (“К”). – Т. 4. – №№ 1953–2161 // НМІУ, фонди.

6 Міра об'єму, що дорівнювала 1/40 відра (приблизно 0,3 л).

7 Аналогію див.: Каталог старинних бутлячок для пива, кваса, фруктових и минеральных вод / Сост. Попков С. А. – Ростов-на-Дону, 2014. – С. 175.

8 “Бр. Б.” – скляний завод братів Барскових, заснований 1814 р. у Володимирській губернії купцем другої гільдії Яковом Барсковим. Пляшки продавали у Москві, Санкт-Петербурзі, Києві, Полтаві, Харкові та інших містах.

9 *Ковалінський В.* Київські мініатюри. – Книга III. – Київ, 2004. – С. 136–140.

10 Там само. – С. 140–147.

11 “Альфа-Банк” продал турецької компанії участок в центре Києва под застройку / [Електронний ресурс]: [Інтернет-сайт] Бизнес Цензор. – Режим доступу: https://biz.censor.net.ua/news/3111986/alfabank_prodal_turetskoyi_kompanii_uchastok_v_tsentre_kieva_pod_zastrojku (дата звернення: 07.02.2020). – Назва з екрана.

12 Інвентарна книга групи “Кераміка” (“К”). – Т. 2. – №№ 1192–1678 // НМІУ, фонди.

13 Міра об'єму, що дорівнювала 1/20 відра (приблизно 0,6 л).

14 Аналогію див.: Каталог старинних бутлячок для пива, кваса, фруктовых и минеральных вод... – С. 177.

15 Костянтинівський скляний завод.

на конкуренцію в пивоварінні¹⁶. Зрештою, завод збудували – на березі річки Сирець, в межах вулиць Копилівської та Куренівської. Підприємство було успішним, давало гарний прибуток. З 1855 р., після смерті чоловіка, його удова Христина Марр розширила територію заводу, вдосконалила його технічне устаткування, збільшила обсяг виробництва. Після її смерті завод змінив кількох власників. Порівняно із іншими київськими заводами, завод Марра не був надто потужним, сучасним та прибутковим. Лише коли власником підприємства у 1908 р. став молодший син засновника, Йосип, справи покращилися (юридично завод належав його дружині – Корнелії Марр). Наступного року він, за проектом свого зятя – архітектора Владислава Городецького, спорудив новий чотириповерховий корпус заводу. Завдяки цьому зріс обсяг виробництва й прибутки, збільшився штат співробітників. З початком Першої світової війни і дією “сухого закону” завод перейшов на випуск безалкогольного пива, фруктові води та солодових напоїв. За комуністичного режиму підприємство націоналізували, створили артіль із виготовлення солоду, потім – консервний і соковий заводи. Нині в приміщенні заводу Марра діє Київський вітамінний завод¹⁷.

Пляшку з-під пива заводу Марра (**К-1430**) у 1958 р. до НМІУ передали школярі с. Трипілля¹⁸: коричневе скло, конусоподібна форма, h–33 см, d–7 см, місткість 1/20, вінчик – під кришку-безкозирку. На чільному боці – рельєфний напис “КІЄВСЬКИЙ ПЕРВЫЙ ПИВОВАРЕН. ЗАВОДЪ КІЄВЪ”, зображення медалі “За труд и успех”, на зворотному – горизонтальне зображення діжки і напис “СУЩЕСТВ съ 1844 г.”¹⁹. На денці – клеймо “Бр. Б. 1/20” (рис. 6, 7, 8).

Пивзавод на Деміївці заснував прусський підданий Генріх-Йоганн Шульц, який у 1865 р. придбав і реконструював стару броварню. Наступного року завод, де працювали 11 робітників, випускав 12 тис. відер пива. Згодом підприємець розширив виробництво, взявши в оренду, а потім викупивши прилеглі території площею понад 3 га. У 1881 р., після смерті Г. Шульца, заводом спочатку керувала його удова Амалия-Розалія, а з 1899 р. – старший син Карл-Генріх.

Після того, як 1913 р. Карл-Генріх Шульц удосконалив виробництво, встановивши дві парові машини та провівши електрику, потужність підприємства зросла до 600 тис. відер пива на рік, а штат працівників – до 50-ти осіб. За високу якість продукція заводу неодноразово відзначали нагородами міжнародних виставок.

Проте, наступний рік, коли Російська імперія вступила у війну з Німеччиною, став початком кінця династії Шульців. У 1916 р. Карла-Генріха разом з родиною заслали до Сибіру. З приходом до влади більшовиків підприємство було націоналізоване та отримало назву “Київський пивзавод № 1”. У 2003 р. завод припинив існування²⁰.

Пляшку заводу Шульца (**К-1431**) у 1958 р. було знайдено у Дніпрі поблизу Канева, а наступного року її передав до музею науковий співробітник Г. Сургай²¹: оливкове скло, конусоподібна форма, h–34 см, d–7,2 см, місткість 1/20, вінчик – під кришку-безкозирку. На чільному боці – рельєфний напис “ПАРОВОЙ ПИВОВАРЕННЫЙ ЗАВОДЪ”, зображення аверсу / реверсу трьох медалей “К. Г. ШУЛЬЦЪ КІЄВЪ”²². На денці – клеймо “К. С. З. 20” (рис. 9, 10).

Ще одна пляшка із зібрання НМІУ виготовлена для Парового пивоварного заводу графині М. Браницької у м. Біла Церква²³. Цей завод у 1853 р. побудував граф Владислав Михаїл Браницький. За десять років його закрили через нерентабельність, однак, у 1874 р. завод вже знову працював. Було встановлено парове обладнання, збільшилося виробництво: в рік перезапуску заводу тут зварили 86,5 тис. відер пива. Після смерті графа у 1884 р. броварню успадкувала його дружина, Марія Євстафіївна. На межі XIX–XX ст. пиво заводу Браницьких славилося далеко за межами Київської губернії.

Коли почалася Перша світова війна й прийняли “сухий закон”, на заводі почали засолювати очі на продаж. В радянський час підприємство перетворили на консервний завод (сучасна назва – ПАТ “Білоцерківський консервний завод”)²⁴.

Пляшку заводу Браницької (**К-1329**) у 1957 р. передав до Київського історичного музею Білоцерківський краєзнавчий музей²⁵: темно-зелене скло, конусоподібна форма, h–35,2 см, d–8 см, місткість 1/20, вінчик типовий – з кільцем. На чільному боці – рельєфний напис “ПАРОВОЙ ПИВОВАРЕН. ЗАВОД ГРАФИНИ М. Е. БРАНИЦКОЙ АРЕНД. БЪЛО-ЦЕРКОВСК. ТОВАР.”, у центрі – зображення людини, що тримає пивний бокал у правій руці, обабіч – аверси / реверси трьох медалей. На денці – клеймо: “К. С. З. 1/20 С. и Б.” (рис. 11).

Єдина серед досліджуваних експонатів ємність з-під неалкогольних напоїв – пляшка із написом “Заклад штучних мінеральних вод Е. Неметті у Києві”. Наприкінці XIX ст. штучні мінеральні води мали популярність у Києві, де їх виробництвом займалося кілька приватних фірм. Одна з них, заснована у 1863 р., належала статському раднику, доценту фармації та фармакогнозії Київського університету Едуарду Григоровичу Неметті, розташовувалася на Подолі на розі вулиць

16 Пивная история: как знаменитый архитектор сохранил имя немецкого промышленника / [Електронний ресурс]: [Інтернет-сайт] Киев – мой любимый город. – Режим доступу: <https://the-city.kiev.ua/ru/article/pivnaya-istoriya-kak-znamenituy-arkhitekto-sokhranil-imya-nemetskogo-promyshlennika-41> (дата звернення: 19.02.2020). – Назва з екрана.

17 Ковалинський В. Київські мініатюри. – Книга III... – С. 81–105.

18 Інвентарна книга групи “Кераміка” (“К”). – Т. 2. – №№ 1192–1678 // НМІУ, фонди.

19 Аналогію див.: Каталог старинних бутылков для пива, кваса, фруктовых и минеральных вод... – С. 165.

20 Ковалинський В. Київські мініатюри. – Книга III. – С. 54–80.

21 Інвентарна книга групи “Кераміка” (“К”). – Т. 2. – №№ 1192–1678 // НМІУ, фонди.

22 Аналогію див.: Каталог старинных бутылков для пива, кваса, фруктовых и минеральных вод... – С. 176.

23 Біла Церква кризь віки / [Електронний ресурс]: [Інтернет-сайт] Біла Церква. Офіційний сайт міської ради та її виконавчих органів – Режим доступу: <http://old.bc-rada.gov.ua/bcwikiinfo.html> (дата звернення: 07.02.2020). – Назва з екрана.

24 “Паровой пивоваренный завод графини М. Е. Браницкой”. Біла Церква (Україна). 1853–1928 / [Електронний ресурс]: [Інтернет-сайт] Gulikbeer.com.ua. Моя колекція пивних етикеток – Режим доступу: <http://gulikbeer.com.ua/bila-tserkva/branitskaya.html> (дата звернення: 07.02.2020). – Назва з екрана.

25 Інвентарна книга групи “Кераміка” (“К”). – Т. 2. – №№ 1192–1678 // НМІУ, фонди.

Чорна Грязь (Фролівської) та Андріївського узвозу. У 1884 р. тут працювало 55 робітників та було випущено продукції на суму 80 тис. руб.²⁶. На початку ХХ ст. новий власник Василь Чепраков розмістив там квасоварню. Згодом на цьому місці облаштували швейну фабрику “Юність”, будівлі якої нині знесені²⁷.

Пляшки для напоїв “Закладу штучних мінеральних вод Е. Неметті у Києві” виготовляли на Деміївці на вул. Набережно-Либідській, 28 (нині – вул. Антоновича), де в Едуарда Григоровича був власний скляний завод. Краєзнавець Л. Похилевич у праці “Уезды Киевский и Радомысльский” (1887) писав: “Деміївка, передмістя Києва, заселене відразу за річкою Либідь, при початку давніх шляхів із Києва на південь до Білої Церкви та Богуслава. Це заселення – дитя двох матерів: села та міста, дуже зручне для різних практичних цілей, коли комусь треба назватися городянином або селянином. Деміївка, як село, приписана до Хотівської волості, у ній налічується 170 ревізьких душ християн... Скільки населення у Деміївці, окрім зазначеної цифри, якої воно національності, походження, віросповідання, ми не можемо сказати. Знаємо лише, що розвиток цього міського села почався разом із відновленням за государя Миколи I давньої заборони євреям жити у Києві, і що при одному рафінадному заводі живе до 500 душ прийшого народу, і тут існує кілька різних заводів. Окрім цукрового заводу тут є скляний статського радника Едуарда Неметті, півний Шульца та євреїв: Горенштейна цегляний та Янкеля Маркона оцтовий”²⁸.

Пляшка заводу Е. Неметті (К–2467) надійшла до музею у 1991 р. від науково-виробничого кооперативу “Археолог” Інституту археології Академії наук України²⁹: темно-зелене скло, циліндрична форма, h–20 см, d–6 см, вінчик – під кришку-безкозирку. На чільному боці – рельєфний напис “ЗАВЕДЕНИЕ ИСК. МИНЕР. ВОДЪ Э. НЕМЕТТИ ВЪ КІЕВЪ”³⁰ (рис. 12).

Якщо говорити про індустріальну історію України в контексті цього дослідження, не можна оминати увагою українські підприємства, що виробляли тару для напоїв – Донецький та Костянтинівський скляні заводи, зведені наприкінці ХІХ ст., коли, після побудови Курсько-Харківсько-Азовської залізниці, почався активний економічний розвиток північного Донбасу³¹. Засновниками підприємств були, як правило, іноземці. У 1895 р. бельгійське “Анонімне товариство Донецьких скляних та хімічних заводів” поряд із залізничною станцією Костянтинівка почало будівництво скляного й хімічного заводів. У 1897 р. власники придбали й завод “Товариства Донецького пляшкового заводу”, який став частиною єдиного промислового комплексу.

Хімічний завод постачав сульфат для виробництва скла й пляшок. Пляшковий завод, що забезпечував хімічний балонами й бутлями, мав чотири величезні ванни для виробництва пляшок зеленого, темно-зеленого, жовтого й напівбілого кольорів (до 40 млн штук щорічно). На заводі працювали 1600 осіб, і його вважали найбільшим у Російській імперії. Скляний завод постачав хімічний склом, а пляшковий – ще й скляним боєм, необхідним для поліпшення якості пляшок³². Сучасна назва цього підприємства – Костянтинівський склоробний завод. Тут виготовляють віконне скло, шлакоситалові плитки, силікат натрію (розчинне скло), скляну облицювальну плитку, товари народного споживання³³.

Цей огляд, як уже зазначалося, ставив за мету розглянути пляшки із колекції музею, пов’язані з Києвом та Київщиною. Однак тема може і має бути значно розширена, з урахуванням того, що у Російської імперії, у складі якої перебувала Україна, велася жвава торгівля, внаслідок чого пляшки потрапляли далеко від місця їхнього виробництва, як, наприклад, пляшка для мінеральної води із Орші (К–1551), яку зробили на Донецькому заводі, або пляшки заводу братів Барскових із Володимирської губернії. Тому подальша робота над колекцією НМІУ, що налічує кілька десятків експонатів цієї групи обіцяє стати цікавою та корисною для дослідників.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. “Альфа-Банк” продал турецької компанії участок в центре Киева под застройку / [Електронний ресурс]: [Інтернет-сайт] Бизнес Цензор. – Режим доступу: https://biz.censor.net.ua/news/3111986/alfabank_prodal_turetskoyi_kompanii_uchastok_v_tsentre_kieva_pod_zastroyiku (дата звернення: 07.02.2020). – Назва з екрана.

2. Біла Церква крізь віки / [Електронний ресурс]: [Інтернет-сайт] Біла Церква. Офіційний сайт міської ради та її виконавчих органів – Режим доступу: <http://old.bc-rada.gov.ua/bcwikiinfo.html> (дата звернення: 07.02.2020). – Назва з екрана.

26 Указатель фабрик и заводов Европейской России и Царства Польского. Сост. П. А. Орлов. – Санкт-Петербург, 1887. – С. 492 / [Електронний ресурс]: [Інтернет-сайт] Internetarchive. – Режим доступу: https://archive.org/details/libgen_00854234/page/n513/mode/2up (дата звернення: 17.02.2020). – Назва з екрана.

27 Кальницький М. Пора квасить / [Електронний ресурс]: [Інтернет-сайт] КП в Украине. – Режим доступу: <https://kr.ua/kyev/452671-roga-kvasyt> (дата звернення: 17.02.2020). – Назва з екрана.

28 Похилевич Л. Уезды Киевский и Радомысльский. Статистические и исторические заметки о всех населенных местностях в этих уездах и с подробными картами их. – Киев, 1887. – С. 103–104.

29 Інвентарна книга групи “Кераміка” (“К”). – Т. 5. – №№ 2162–2471 // НМІУ, фонди.

30 Аналогію див.: Каталог старинных бутылок для пива, кваса, фруктовых и минеральных вод... – С. 168.

31 Новосельский А. Обзор стекольной промышленности Константиновки (от 90-х XIX до 90-х XX века) / [Електронний ресурс]: [Інтернет-сайт] Константиновский городской краеведческий музей. – Режим доступу: <http://museum-konst.com/index.php/stati-i-uroki/stekolnaya-promyshlennost-konstantinovki> (дата звернення: 17.02.2020). – Назва з екрана.

32 Новосельский А. М., Карпова Р. Н. Константиновские заводы на Южно-Русской выставке 1910 года / [Електронний ресурс]: [Інтернет-сайт] Блог Андрея Новосельского. Из истории севера Донецкого края. – Режим доступу: <http://istoriyseverdonetskiykray.blogspot.com/2017/04/1910.html> (дата звернення: 17.02.2020). – Назва з екрана.

33 Костянтинівський склоробний завод / [Електронний ресурс]: [Інтернет-сайт] Вікіпедія – вільна енциклопедія. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%8F%D0%BD%D1%82%D0%B8%D0%BD%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D1%81%D0%BA%D0%BB%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%B7%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B4 (дата звернення: 18.02.2020). – Назва з екрана.

3. Інвентарна книга групи “Кераміка” (“К”). – Т. 2. – №№ 1192–1678 // НМІУ, фонди.
4. Інвентарна книга групи “Кераміка” (“К”). – Т. 4. – №№ 1953–2161 // НМІУ, фонди.
5. Інвентарна книга групи “Кераміка” (“К”). – Т. 5. – №№ 2162–2471 // НМІУ, фонди.
6. *Кальницький М.* Пора квасити / [Електронний ресурс]: [Інтернет-сайт]: КП в Україні. – Режим доступу: <https://kp.ua/kiev/452671-pora-kvasyt> (дата звернення: 17.02.2020). – Назва з екрана.
7. *Кальницький М.* Последний из пивных могикан / [Електронний ресурс]: [Інтернет-сайт]: КП в Україні. – Режим доступу: <https://kp.ua/kiev/438376-posledniy-uz-pyvnykh-mohykan> (дата звернення: 06.02.2020). – Назва з екрана.
8. Каталог старинных бутылок для пива, кваса, фруктовых и минеральных вод / Сост. Попков С. А. – 8-е изд., доп. и испр. – Ростов-на-Дону, 2014. – 615 с.
9. *Ковалинський В.* Київські мініатюри. – Книга III. – Київ: Купола, 2004. – 454 с.
10. Костянтинівський склоробний завод / [Електронний ресурс]: [Інтернет-сайт]: Вікіпедія – вільна енциклопедія. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%8F%D0%BD%D1%82%D0%B8%D0%BD%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D1%81%D0%BA%D0%BB%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%B7%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B4 (дата звернення: 18.02.2020). – Назва з екрана.
11. *Новосельський А. М., Карпова Р. Н.* Константиновские заводы на Южно-Русской выставке 1910 года / [Електронний ресурс]: [Інтернет-сайт]: Блог Андрея Новосельского. Из истории севера Донецкого края. – Режим доступу: <http://istoriyseverdonetskiykray.blogspot.com/2017/04/1910.html> (дата звернення: 17.02.2020). – Назва з екрана.
12. *Новосельський А.* Обзор стекольной промышленности Константиновки (от 90-х XIX до 90-х XX века) / [Електронний ресурс]: [Інтернет-сайт] Константиновский городской краеведческий музей. – Режим доступу: <http://museum-konst.com/index.php/stati-i-uroki/stekolnaya-promyshlennost-konstantinovki> (дата звернення: 17.02.2020). – Назва з екрана.
13. “Паровой пивоваренный завод графини М. Е. Браницкой”. Біла Церква (Україна). 1853–1928 / [Електронний ресурс]: [Інтернет-сайт]: Gulikbeer.com.ua. Моя коллекция пивных этикеток. – Режим доступу: <http://gulikbeer.com.ua/bilatserkva/branitskaaya.html> (дата звернення: 07.02.2020). – Назва з екрана.
14. Пивзавод на Подолі / [Електронний ресурс]: [Інтернет-сайт]: Вікіпедія – вільна енциклопедія. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B8%D0%B2%D0%B7%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B4_%D0%BD%D0%B0_%D0%9F%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D0%BB (дата звернення: 06.02.2020). – Назва з екрана.
15. Пивная история: как знаменитый архитектор сохранил имя немецкого промышленника / [Електронний ресурс]: [Інтернет-сайт]: Киев – мой любимый город. – Режим доступу: <https://the-city.kiev.ua/ru/article/pivnaya-istoriya-kak-znamenituyu-arkhitekto-sokhranil-imya-nemetskogo-promyshlennika-41> (дата звернення: 19.02.2020). – Назва з екрана.
16. *Похилевич Л.* Уезды Киевский и Радомысльский. Статистические и исторические заметки о всех населенных местностях этих уездов и с подробными картами их. – Киев: Тип. А. Давиденко, 1887. – [2], X, 305 с.
17. Указатель фабрик и заводов Европейской России и Царства Польского / Сост. П. А. Орлов. – Санкт-Петербург, 1887 / [Електронний ресурс]: [Інтернет-сайт] Internetarchive. – Режим доступу: https://archive.org/details/libgen_00854234/page/n513/mode/2up (дата звернення: 17.02.2020). – Назва з екрана.

REFERENCES

1. “Alfa-Bank” prodal turetskoy kompanii uchastok v tsentre Kieva pod zastroyku” / [Elektronnyi resurs]: [Internet-sait] Biznes Tsenzor. – Rezhym dostupu: https://biz.censor.net.ua/news/3111986/alfabank_prodal_turetskoyi_kompanii_uchastok_v_tsentre_kieva_pod_zastroyku (data zvernennia: 07.02.2020). – Nazva z ekrana.
2. Bila Tserkva kriz viky / [Elektronnyi resurs]: [Internet-sait] Bila Tserkva. Ofitsiyni sait miskoi rady ta ii vykonavchykh orhaniv – Rezhym dostupu: <http://old.bc-rada.gov.ua/bcvikiinfo.html> (data zvernennia: 07.02.2020). – Nazva z ekrana.
3. Inventarna knyha hrupy “Keramika” (“K”). – Т. 2. – №№ 1192–1678 // NMIU.
4. Inventarna knyha hrupy “Keramika” (“K”). – Т. 4. – №№ 1953–2161 // NMIU.
5. Inventarna knyha hrupy “Keramika” (“K”). – Т. 5. – №№ 2162–2471 // NMIU.
6. *Kalnytskyi M.* Pora kvasit / [Elektronnyi resurs]: [Internet-sait] KP v Ukraine. – Rezhym dostupu: <https://kp.ua/kiev/452671-pora-kvasyt> (data zvernennia: 17.02.2020). – Nazva z ekrana.
7. *Kalnytskyi M.* Poslediniy iz pivnykh mogikan / [Elektronnyi resurs]: [Internet-sait] KP v Ukraine. – Rezhym dostupu: <https://kp.ua/kiev/438376-posledniy-uz-pyvnykh-mohykan> (data zvernennia: 06.02.2020). – Nazva z ekrana.
8. Katalog starinnykh butylok dlya piva, kvasa, fruktovykh i mineralnykh vod / Sost. Popkov S. A. – Rostov-na-Donu, 2014. – 615 s.
9. *Kovalynskiy V.* Kyivski miniatiury. – Knyha III. – Kyiv: Kupola, 2004. – 454 s.
10. Kostiantynivskiy sklorobnyi zavod / [Elektronnyi resurs]: [Internet-sait] Vikipediia – vilna entsyklopediia. – Rezhym dostupu: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%8F%D0%BD%D1%82%D0%B8%D0%BD%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D1%81%D0%BA%D0%BB%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%B7%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B4 (data zvernennia: 18.02.2020). – Nazva z ekrana.
11. *Novoselskiy A. M., Karpova R. N.* Konstantinovskie zavody na Yuzhno-Russkoy vystavke 1910 goda / [Elektronnyi resurs]: [Internet-sait] Blog Andreia Novoselskogo. Iz istorii severa Donetskogo kraja. – Rezhym dostupu: <http://istoriyseverdonetskiykray.blogspot.com/2017/04/1910.html> (data zvernennia: 17.02.2020). – Nazva z ekrana.
12. *Novoselskiy A.* Obzor stekolnoy promyshlennosti Konstantinovki (ot 90-kh 19 do 90-kh 20 veka) / [Elektronnyi resurs]:

[Internet-sait] Konstantinovskiy gorodskoi kraevedcheskiy muzey. – Rezhym dostupu: <http://museum-konst.com/index.php/stati-iuroki/stekolnaya-promyshlennost-konstantinovki> (data zvernennia: 17.02.2020). – Nazva z ekrana.

13. “Parovoy pivovarenyy zavod grafini M. E. Branitskoy”. Bila Tserkva (Ukraina). 1853–1928 / [Elektronnyi resurs]: [Internet-sait] Gulikbeer.com.ua. Moya kollektsiya pivnykh etiketok. – Rezhym dostupu: <http://gulikbeer.com.ua/bila-tserkva/branitskaya.html> (data zvernennia: 07.02.2020). – Nazva z ekrana.

14. Pyvzavod na Podoli / [Elektronnyi resurs]: [Internet-sait] Vikipediia – vilna entsyklopediia. – Rezhym dostupu: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B8%D0%B2%D0%B7%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B4_%D0%BD%D0%B0_%D0%9F%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D0%BB (data zvernennia: 06.02.2020). – Nazva z ekrana.

15. Pivnaya istoriya: kak znamenityy arkhitektor sokhranil imya nemetskogo promyshlennika. – [Elektronnyi resurs]: [Internet-sait] Kiev – moy lyubimy gorod. – Rezhym dostupu: <https://the-city.kiev.ua/ru/article/pivnaya-istoriya-kak-znamenityy-arkhitektor-sokhranil-imya-nemetskogo-promyshlennika-41> (data zvernennia: 19.02.2020). – Nazva z ekrana.

16. *Pokhilevich L.* Uezdy Kievskiy i Radomyslskiy. Statisticheskie i istoricheskie zametki o vsekh naselennykh mestnostyakh v etikh uezdakh i s podrobnymi kartami ikh. – Kiev: Tip. A. Davidenko, 1887. – [2], X, 305 s.

17. Ukazatel fabrik i zavodov Evropeyskoy Rossii i Tsarstva Polskogo / Sost. P. A. Orlov. – Sankt-Peterburg, 1887 / [Elektronnyi resurs]: [Internet-sait] Internet archive. – Rezhym dostupu: https://archive.org/details/libgen_00854234/page/n513/mode/2up (data zvernennia: 17.02.2020). – Nazva z ekrana.

Перелік ілюстрацій:

Рис. 1–3. Пляшка Товариства Київського пивоварного заводу.

Рис. 4, 5. Пляшка Південно-Російського акціонерного товариства пивоварних заводів.

Рис. 6–8. Пляшка Першого Київського пивоварного заводу.

Рис. 9, 10. Пляшка Пивоварного заводу К.-Г. Шульца.

Рис. 11. Пляшка Пивоварного заводу графині М. Браницької.

Рис. 12. Пляшка Закладу штучних мінеральних вод Е. Неметті.

Рис. 1, 2

Рис. 3, 5

Рис. 4, 6

Рис. 7, 9

Рис. 8, 10

Рис. 11-1

Рис. 11-2

Рис. 12